

Bedriftenes samfunnsansvar

Forslag til et nytt forskningsprogram

Bedriftenes samfunnsansvar

*Forslag til et nytt
forskningsprogram*

© **Norges forskningsråd 2004**

Divisjon for innovasjon

Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 OSLO

Telefon: 22 03 70 00

Telefaks: 22 03 70 01

Publikasjonen kan bestilles via internett:

<http://www.forskningsradet.no/bibliotek/publikasjonsdatabase/>

eller grønt nummer telefaks: 800 83 001

Internett: bibliotek@forskningsradet.no

X.400: S=bibliotek;PRMD=forskningsradet;ADMD=telemax;C=no;

Hjemmeside: <http://www.forskningsradet.no/>

Trykk: Hustrykkeriet

Opplag: 600

ISBN 82-12-01888-1

Oslo, januar 2004

Bedriftenes samfunnsansvar

Forslag til et nytt forskningsprogram

Forord

Norges forskningsråd, ved daværende Områdestyre for miljø og utvikling, nedsatte i juni 2002 en planleggingsgruppe med oppgave å utrede forskningsbehovene innen temaet bedriftenes samfunnsansvar sett fra både næringslivets, myndighetenes og forskningsmiljøenes synspunkter. Bakgrunnen for å sette i gang utredningsarbeidet var Forskningsrådets ønske om å følge opp Stortingsmelding nr. 21 (1999 - 2000) "Menneskeverd i sentrum – handlingsplan for menneskerettigheter". Initiativet ble tatt av en intern arbeidsgruppe bestående av representanter fra de tidligere områdene for Miljø og utvikling, Kultur og samfunn og Industri og energi. Den interne arbeidsgruppen mottok innspill fra flere fagmiljøer.

Planleggingsgruppen har i sitt arbeid blant annet tatt utgangspunkt i innspill om forskningsbehov som er kommet fra forskningsmiljøer, næringslivet, frivillige organisasjoner og relevante departementer etter invitasjon fra Forskningsrådet. Gruppens mandat og grunnlagsdokumenter for arbeidet framgår av vedlegg 1.

Planleggingsgruppens sammensetning:

- Spesialrådgiver Anne Kristin Sydnes, Statoil (leder)
- Siviløkonom Jannik Lindbæk, selvstendig næringsdrivende
- Førsteamanuensis Heidi von Weltzien Høivik, Handelshøgskolen BI
- Professor Annik Magerholm Fet, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
- Forsker Alexander Cappelen, Norges Handelshøgskole og Universitetet i Oslo
- Forsker Siri Gloppen, Universitetet i Bergen og Chr. Michelsens institutt
- Direktør Jon Vea, Næringslivets Hovedorganisasjon

Gruppens sekretær (fra 01.03.03): Rådgiver Kristin Holter

Fra Forskningsrådet:

- Spesialrådgiver Jan M. Haakonsen, koordinator
- Rådgiver Helge Rynning
- Rådgiver Cathinka Christophersen (til jan. 2003)
- Rådgiver Trine Paus (fra jan. 2003)

Forskningsrådet vil gjerne takke alle representanter for forskningsmiljøer, departementer, næringsliv og frivillige organisasjoner som har bidratt til planleggingsarbeidet gjennom skriftlige innspill og deltakelse på seminarer og møter.

Arbeidsgruppen leverte sin rapport 08.10.03. Den vil legges fram for Forskningsrådets nye Divisjonsstyre for innovasjon i løpet av høsten.

Oslo, oktober 2003
Norges forskningsråd

Innholdsfortegnelse

1. Sammendrag	5
2. Historikk	8
3. Organisering av planleggingsgruppens arbeid	8
4. Bakgrunn: Sentrale begreper, problemstillinger og utfordringer	9
5. Overordnede problemstillinger	13
5.1 Etske grunnlagsspørsmål	14
5.2 Utvikling av metoder og virkemidler	15
6. Forslag til satsningsområder	17
6.1 Bedriftenes samfunnsansvar og kampen mot fattigdom	17
6.2 Demokratiutvikling og godt styresett - hva er bedriftenes ansvar og legitime handlingsrom?	18
6.3 Innsyn, offentlighet og ansvarliggjøring	19
6.4 Etisk kapitalforvaltning	21
6.5 Norske myndigheters rolle: politikkutforming og institusjonelle virkemidler	22
7. Strategi for å nå gode forskningsresultater	23
8. Finansiering	24

Vedlegg: Planleggingsgruppens mandat

Bedriftenes samfunnsansvar

Forslag til et nytt forskningsprogram

1. Sammendrag

Bakgrunn

I løpet av de seneste år har betydningen av bedriftenes samfunnsansvar - Corporate Social Responsibility (CSR) - blitt betydelig aktualisert både internasjonalt og i Norge. CSR refererer til det ansvar bedrifter har eller tar overfor samfunnet som helhet. Norges forskningsråd har valgt å bruke begrepet *bedriftenes samfunnsansvar* som en oversettelse av CSR.

Selv om den internasjonale oppmerksomhet knyttet til bedriftenes samfunnsansvar er av relativt ny dato, er diskusjonen om bedriftenes rolle i den bredere samfunnsutviklingen på ingen måte ny. I Norge er det tradisjon for *hjørnestensbedriften* - bedriften som bidrar til lokalsamfunnet ikke bare med arbeidsplasser, men også ved å bygge boliger og forsamlingshus, støtte lokale foreninger og annet. Økt internasjonalisering og globalisering har imidlertid skapt nye utfordringer for næringslivet når det gjelder hvilket ansvar det har eller bør ta for samfunnet generelt.

Det finnes både økonomiske og etiske begrunnelser for at bedrifter er eller bør være opptatt av sitt samfunnsansvar. Den viktigste økonomiske begrunnelsen er at bedriften søker å ivareta sin langsiktige egeninteresse gjennom å opptre ansvarlig, skape tillit og bidra til en bærekraftig utvikling. I dag er det sentralt for en bedrift å ivareta sitt omdømme (reputation management) som en del av sin risikostyring. Samfunnsansvaret kan imidlertid også begrunnes ved å henvise til hva som er bedriftens etiske ansvar. Bedriftene kan selv være opptatt av å gjøre det rette i etisk forstand, og eksterne aktører har ofte en prinsipiell begrunnelse for sine krav til bedriftene. For eksempel innebærer den sterke internasjonale fokuseringen på fattigdomsbekjempelse en økende erkjennelse i næringslivet av at bedrifter skal medvirke i denne kampen som følge av et etisk imperativ. For bedriftene vil det ofte være et sammenfall mellom det som er etisk riktig og det som er i dens interesse økonomisk sett. Det kan imidlertid også være et motsetningsforhold mellom etiske krav og krav til lønnsomhet, spesielt i et mer kortsiktig perspektiv.

Bedriftens forhold til sine interessenter (stakeholders) står sentralt når det gjelder samfunnsansvar. En bedrifts interessenter er de som påvirkes av eller påvirker bedriftens virksomhet. Nasjonale og lokale myndigheter, multilaterale organisasjoner, investorer, frivillige organisasjoner, forbrukere, ansatte og medier er eksempler på interessenter. Forståelsen av samspillet mellom bedriften og dens interessenter er grunnleggende for å forstå bedriftens valg når det gjelder samfunnsansvar.

Overordnede problemstillinger og tematiske satsningsområder

Et forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar bør etter planleggingsgruppens vurdering preges av to overordnede problemstillinger: *Etiske grunnlagsspørsmål* og *utvikling av metoder og virkemidler*. For det første er det behov for forskning som kan bidra til en klargjøring av begrepet 'bedriftenes samfunnsansvar' og den etiske begrunnelsen for at

bedrifter har et ansvar. For det andre er det behov for utvikling av metoder både for å måle virkningene av bedriftenes virksomhet på samfunnet, og metoder for effektiv ivaretagelse av samfunnsansvar i bedriftenes virksomhet.

Planleggingsgruppen foreslår at et forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar konsentrerer seg om bedriftenes rolle i sårbare samfunn hvor påvirkningsmulighetene er store og utøvelse av samfunnsansvar er mest påkrevet og utfordrende. Med dette som utgangspunkt foreslår planleggingsgruppen at følgende fem tematiske hovedområder bør prioriteres:

- *Bedriftenes samfunnsansvar og kampen mot fattigdom*

Kampen mot fattigdom anerkjennes i dag som en av de største utfordringer verden står overfor. Både norske og internasjonale bedrifter møter i stigende grad forventninger om å ta ansvar på dette området. Godt styresett, kamp mot korrupsjon, helsespørsmål, miljøspørsmål, menneskerettigheter generelt, kvinners rettigheter, arbeidstakers rettigheter og barnarbeid er sentrale temaer i denne forbindelse. Det er også behov for å belyse hvordan bedrifters sosiale investeringer kan bidra til fattigdomsbekjempelse.

- *Demokratiutvikling og godt styresett – hva er bedriftenes ansvar og legitime handlingsrom?*

Styresettet i landet en bedrift driver sin virksomhet i påvirker rammebetingelsene bedriften arbeider under. Bedrifter opplever også å bli gitt medansvar hvis landet de opererer i preges av dårlig styresett. Rollen næringslivet kan spille for å bidra til utviklingen av et bedre styresett har i de senere år fått stor oppmerksomhet. Debatten rundt multinasjonale selskapers virksomhet i Latin-Amerika på 60- og 70-tallet illustrerer imidlertid at bedriftens rolle som politisk aktør ikke er uproblematisk. Korrupsjonsproblematikken ligger i skjæringspunktet mellom fattigdomsproblematikken, utviklingen av godt styresett og almene krav om innsyn og offentlighet. Bedriftenes rolle i forhold til korrupsjonsbekjempelse bør være et viktig tema i dette forskningsprogrammet.

- *Innsyn, offentliggjøring og ansvarliggjøring*

Innsyn og offentlighet er en forutsetning for at bedriftene skal kunne ansvarliggjøres. Det finnes i dag mer eller mindre institusjonaliserte mekanismer for å sikre innsyn og ansvarliggjøring: Rapporteringsverktøy, revisjonsprosedyrer og sanksjonsmekanismer. Det er likevel langt igjen før man får etablert pålitelige institusjonelle virkemidler med bred legitimitet. Det er viktig å analysere hvordan slike mekanismer kan videreutvikles for å skape like konkurransevilkår og økt ansvarlighet hos bedriftene. Det vil også være interessant å få bedre innsyn i drivkreftene bak utviklingen av ulike typer virkemidler.

- *Etisk kapitalforvaltning*

Etisk kapitalforvaltning er et naturlig satsningsområde for et norsk forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar. Etske retningslinjer hos kapitalforvaltere er en viktig drivkraft i arbeidet med bedriftenes samfunnsansvar. Videre har et utvalg nylig lagt fram et forslag til etiske retningslinjer for forvaltningen av Det norske petroleumsfondet. Det finnes i dag lite forskningsbasert kunnskap om etisk kapitalforvaltning.

- *Norske myndigheters rolle: politikkutforming og institusjonelle virkemidler*

Offentlig forvaltnings arbeid med bedriftenes samfunnsansvar er i dag spredt på en rekke departementer og ytre etater. Det synes å være behov for en vurdering av hvordan myndighetene best kan koordinere sitt arbeid med næringslivet og bedriftenes samfunnsansvar. Fra myndighetenes side er en viktig utfordring å skape innsikt i hvordan man

kan legge til rette for at den enkelte bedrift vil og kan ta samfunnsansvar. I denne sammenheng vil problemstillinger knyttet til frivillighet og regulering, samt ansvarsfordelingen mellom bedrifter og offentlige myndigheter være sentrale.

Strategi for å nå gode forskningsresultater

Bedriftenes samfunnsansvar er et nytt forskningsfelt i Norge. Feltet har riktignok vært studert på ulike måter innenfor mer avgrensede saksområder, herunder miljøområdet. Det er etablert endel kompetanse både empirisk og mer teoretisk som man vil kunne bygge videre på i en mer generell og systematisk oppbygging av feltet. Planleggingsgruppen anser imidlertid at man i Norge mangler forskningsbasert kompetanse på en rekke sentrale saksområder knyttet til feltet. Det er nødvendig å bygge opp norsk forskningskompetanse for å styrke norske bedrifters posisjon i et marked hvor utøvelse av samfunnsansvar har utviklet seg til en konkurransearena og ivaretagelse av samfunnsansvar er et konkurransefortrinn. Dette vil være særlig viktig for små og mellomstore bedrifter hvor kapasiteten til å arbeide med disse spørsmålene er begrenset.

En annen viktig grunn til å prioritere forskning på bedriftenes samfunnsansvar er at kunnskapen i dag er spredt på et stort antall aktører og at mange av disse har ulike former for egeninteresser knyttet til den kunnskap de produserer og formidler. Forskning vil kunne bidra til å samle og konsentrere kunnskapen på de områder som fortjener spesiell oppmerksomhet, samtidig som kunnskapsproduksjonen i større grad gjøres uavhengig av økonomiske og andre egeninteresser. Dette er viktig i flere sammenhenger, også i relasjon til behovet for å utvikle legitim og robust kunnskap og metodikk.

Planleggingsgruppen fremhever at tung, disiplinbasert kompetanse innenfor fag som økonomi, jus, statsvitenskap, etikk og ledelse vil være viktig for å utvikle forskningsfeltet. Det er av stor betydning at et forskningsprogram på et tverrfaglig felt som dette stiller krav til samarbeid på tvers av disipliner og institusjonelle skillelinjer. Det bør videre avsettes midler til møteplasser hvor forskere fra ulike fagdisipliner, næringsliv, næringslivets organisasjoner, NGOer, konsulenter og forvaltning kan møtes for nettverksbygging, informasjonsutveksling og debatt. Et forskningsprogram bør også legge til rette for samarbeid mellom norske forskere og de fremste internasjonale miljøer og forskernettverk på feltet.

Finansiering

Planleggingsgruppen foreslår at man i første omgang bør satse på en årlig ramme på 10 mill NOK. I St.meld. 21 (1999-2000) *Handlingsplan for menneskerettigheter* fremgår det at regjeringen forventer at næringslivet vil være villig til å delta i finansieringen av programmet. Planleggingsgruppen er av den oppfatning at næringslivet vil kunne bidra med midler, men at forskningsprogrammet vil måtte få sin kjernefinansiering fra det offentlige. Flere departementer og offentlige etater er opptatt av bedriftenes samfunnsansvar og vil kunne være aktuelle bidragsytere og samarbeidspartnere. Nærings- og handelsdepartementet, Utenriksdepartementet, Norad, Finansdepartementet, Olje- og energidepartementet, Barne- og familiedepartementet og Miljøverndepartementet er etter planleggingsgruppens oppfatning særlig aktuelle.

2. Historikk

I kapittelet om næringslivet og menneskerettighetene i Stortingsmelding nr. 21 (1999-2000) *Menneskeverd i sentrum – Handlingsplan for menneskerettigheter* heter det:

Regjeringen vil stille forskningsmidler til disposisjon for Forskningsrådets initiativ til forsknings- og utredningsarbeid gitt interesse fra næringslivet til å delta i finansieringen av dette. Første fase i prosjektet går ut på en kartlegging av internasjonale studier og av norsk næringslivs erfaringer på dette området.

Med finansiering fra Forskningsrådet ble rapporten *Human Rights and Private Enterprise, with an Emphasis on Private Companies Operating Abroad* publisert i november 2000. Rapporten ble utarbeidet av Chr. Michelsens Institutt og Institutt for menneskerettigheter ved Universitetet i Oslo.

En arbeidsgruppe i Forskningsrådet, bestående av representanter for områdene Kultur og samfunn, Miljø og utvikling og Industri og energi, utarbeidet så en plan for videreføring av forskning om menneskerettigheter og næringsvirksomhet som ble presentert i et notat til ledelsen i de tre områdene i september 2001. Alle områdene sa seg i prinsippet interessert i å støtte dette arbeidet. Etter forslag fra arbeidsgruppen har man i større grad fokusert på *bedriftenes samfunnsansvar framfor menneskerettigheter og næringsliv*. Dette anses som mer dekkende og mer i samsvar med de problemstillingene både næringslivet og forskningsmiljøene har vært opptatt av de siste årene.

På denne bakgrunn vedtok Områdestyret for miljø og utvikling å oppnevne en planleggingsgruppe for å utrede forskningsbehovene innen temaet bedriftenes samfunnsansvar og foreslå en plan for videre satsning innen dette området, eventuelt foreslå etableringen av et nytt program. Det ble forventet at andre områder i Forskningsrådet ville delta i arbeidet, både ut fra tverrfaglighetshensyn og fordi det dreier seg om et tema som i særlig grad egner seg til et samarbeid på tvers av områdene. Samtidig ble det forutsatt at representanter fra næringslivet og næringslivets organisasjoner skulle delta aktivt i utredningsarbeidet.

Problemstillinger som bedriftene i økende grad står overfor, som for eksempel bærekraftig miljøforvaltning, fattigdomsbekjempelse, korrupsjonsbekjempelse og vern av menneskerettighetene, er også viet mye plass i Globaliseringsmeldingen (St.meld.nr.19 (2002-2003) *En verden av muligheter – globaliseringens tidsalder og dens utfordringer*, hvor et eget underkapittel behandler temaet etikk og næringslivets samfunnsansvar. Det heter i Globaliseringsmeldingen at Regjeringen har som mål å fremme bedrifters samfunnsansvar gjennom aktiv dialog og samarbeid med næringslivet og det sivile samfunn.

3. Organisering av planleggingsgruppens arbeid

Planleggingsgruppen har i sitt arbeid lagt vekt på å etablere nær kontakt med de grupper forskningen på bedriftenes samfunnsansvar vil ha betydning for og som er omtalt i mandatet – næringsliv, forvaltning, forskning og organisasjoner. I mars 2003 ble det arrangert et halvdagsseminar i Norges forskningsråd som samlet ca. 35 deltakere fra disse aktørgruppene. Seminaret ble i hovedsak arrangert som arbeidsgrupper. Gruppene var temamessig organisert

omkring fire sentrale aktørperspektiver – bedriftene, forvaltningen, NGOene og forskningen. Som en oppfølging av dette seminaret ble det arrangert møter i hver av aktørgruppene i tidsrommet april – juni 2003. Planleggingsgruppen har dessuten invitert alle interesserte til å komme med skriftlige innspill, noe som også er gjort i stor utstrekning. Gjennom de møter som er holdt og de innspill som er mottatt anser planleggingsgruppen at mandatets pålegg om høring av utkastet til programplan er gjennomført. Det må imidlertid understrekes at det ikke har vært mulig å nå alle interesserte. Planleggingsgruppen har hatt stort utbytte av innspillene som er mottatt og vil gjerne takke alle som har bidratt til utredningsarbeidet.

4. Bakgrunn: Sentrale begreper, problemstillinger og utfordringer

'Bedriftenes samfunnsansvar'

Norges forskningsråd har valgt betegnelsen 'bedriftenes samfunnsansvar' som en oversettelse av det engelske Corporate Social Responsibility (CSR). Hva som legges i begrepet 'bedriftenes samfunnsansvar' er svært varierende. Generelt benyttes 'bedriftenes samfunnsansvar' for å referere til det ansvar bedrifter har eller tar overfor samfunnet som helhet. Begrepet benyttes blant annet i forbindelse med bedriftenes ansvar for bærekraftighet i miljømessig forstand, arbeidstakerrettigheter, menneskerettigheter og kampen mot korrupsjon. Uklarheten rundt begrepet 'bedriftenes samfunnsansvar' er i stor grad knyttet til at det benyttes både deskriptivt og normativt. Begrepet refererer noen ganger til hva bedriftene faktisk gjør på disse områdene, andre ganger til hva de bør gjøre.

Fig. 1 Bærekraftig utvikling og bedrifters samfunnsansvar (kilde: NHO, 2003: *Norsk utviklingspolitikk – hvorfor skal norsk næringsliv engasjere seg?*)

Figuren ovenfor viser hva NHO ser på som elementer i 'bedriftenes samfunnsansvar'. Av illustrasjonen fremgår det at begrepet er omfattende og at utviklingen de seneste årene har ført til at bedriftenes samfunnsansvar stadig utvides til å omfatte nye områder. I de siste årene har særlig næringslivets ansvar i forhold til fattigdomsbekjempelse fått stor oppmerksomhet.

Selv om den internasjonale oppmerksomhet knyttet til bedriftenes samfunnsansvar er av relativt ny dato, er diskusjonen om bedriften eller næringslivets rolle i den bredere samfunnsutviklingen på ingen måte ny. I Norge er det tradisjon for *hjørnestensbedriften* - bedriften som bidrar til lokalsamfunnet ikke bare med arbeidsplasser, men også ved å bygge boliger og forsamlingshus, støtte lokale foreninger og annet. Økt internasjonalisering og globalisering har imidlertid skapt nye utfordringer for næringslivet når det gjelder hvilket ansvar det har eller bør ta for samfunnet.

Bedriftens forhold til sine interessenter (stakeholders) står sentralt når det gjelder utøvelse av samfunnsansvar. En bedrifts interessenter er de som påvirkes av, eller påvirker, bedriftens virksomhet. Interessentene vil dels være interne (for eksempel de ansatte, fagforeninger), dels eksterne (for eksempel kreditorer, myndigheter og frivillige organisasjoner).

Bedriftenes samfunnsansvar – to hovedbegrunnelser

Det finnes flere grunner til at bedrifter er eller bør være opptatt av sitt samfunnsansvar. Grovt sett kan man si at det finnes to hovedtyper av begrunnelser: De økonomiske og de etiske. For det første kan samfunnsansvar begrunnes ut fra bedriftenes langsiktige egeninteresse – en økonomisk begrunnelse for bedriftenes samfunnsansvar. I dag er det sentralt for en bedrift å ivareta sitt omdømme (reputation management) som en del av risikostyringen. Både store multinasjonale selskaper og mindre bedrifter har opplevd hvor ødeleggende negativ omtale kan være hvis bedriften ikke etterlever forventninger om samfunnsansvar. Det er videre i bedriftenes egeninteresse å bidra til en bærekraftig utvikling.

Det er også viktig at bedriftene opptrer på en måte som inngir tillit når de skal delta i konkurranse om konsesjoner eller lisenser. Eksempler på dette kan man finne innenfor industrier som utvinner naturressurser eller tilbyr tjenester i forbindelse med telekommunikasjon. Felles for denne type virksomheter er at bedriftene i økende grad må kvalifisere seg langs flere dimensjoner, ikke bare den økonomiske, for å få rett til å forvalte samfunnsverdier.

Ytterligere et aspekt som kan påvirke bedriftenes motivasjon for å arbeide seriøst med samfunnsansvar, er at en bedrifts omdømme anses å være av stor betydning når det gjelder å beholde og tiltrekke seg de beste medarbeiderne. Investorer er også i økende grad opptatt av bedriftenes samfunnsansvar.

Som en følge av den stadig økende oppmerksomheten rettet mot bedriftenes evne til å vise samfunnsansvar er det en utvikling i retning av at bedrifter som kan vise til gode resultater hva gjelder miljøansvarlighet og samfunnsansvar opplever at dette utgjør et komparativt fortrinn. Tendensen synes også å gå i retning av at det fastsettes klare kriterier for hva som menes med samfunnsansvar i anbudsdokumenter og i andre typer samarbeidsavtaler.

Samfunnsansvaret kan også begrunnes *etisk* ved å henvise direkte til hva som er bedriftens forpliktelser og ansvar. Bedriftene kan selv være opptatt av å gjøre det rette i etisk forstand,

og eksterne aktører har ofte en slik prinsipiell begrunnelse for sine krav til bedriftene. For eksempel er det som en følge av den sterkere fokusering på fattigdomsbekjempelse både nasjonalt og internasjonalt en økende erkjennelse i næringslivet av at bedrifter skal medvirke til fattigdomsbekjempelse som følge av et etisk imperativ.

For bedriftene vil det ofte være et sammenfall mellom det som er etisk riktig og det som er i bedriftens økonomiske interesse. Det kan imidlertid også være slik at det er et motsetningsforhold mellom etiske krav og krav om lønnsomhet, spesielt knyttet til spesifikke beslutninger og i et mer kortsiktig økonomisk perspektiv.

Ansvar – behovet for begrepsavklaringer og forståelse av konteksten

Hva menes med å ha et ansvar og hva innebærer det å skulle holde noen ansvarlig? Dette er spørsmål som er vanskelig å besvare på individnivå. Når et begrep som ansvar anvendes på et kollektiv, som en bedrift, møter man ytterligere problemer. Kan en juridisk person som en bedrift ha et moralsk ansvar? Hva vil det si å holde et kollektiv som en bedrift ansvarlig?

Spørsmålene knyttet til hva bedriftenes samfunnsansvar består av og hva samfunnsansvaret innebærer for bedriftene og samfunnet er mange og ofte komplekse.

Bedrifters virksomhet har en lang rekke konsekvenser utover de rent bedriftsøkonomiske. Beslutninger tatt av bedriftsledere påvirker miljøet, inntektsfordelingen i samfunnet, den teknologiske utvikling og sosiale og politiske forhold. Tilsvarende påvirker disse forholdene bedriftenes muligheter. Bedriftene står derfor i gjensidige avhengighetsforhold til en rekke ulike aktører - til eiere, kunder, ansatte, kreditorer, lokalsamfunn og så videre. Den etiske begrunnelsen for bedriftenes samfunnsansvar er primært knyttet til at disse relasjonene gir opphav til moralske forpliktelser.

Pådrivere og drivkrefter

Den sentrale aktør når det gjelder utøvelse av bedriftenes samfunnsansvar er selvfølgelig bedriftene selv. I bedriften gjøres de handlingsvalg som medfører bedriftens *utøvelse* av samfunnsansvaret. Det er derfor av sentral betydning å se på hvilke beslutningsprosesser i bedriften som ligger bak disse valgene, og hvilke aktører og interesser som har preget dem. Hvilket engasjement og hvilken påvirkningsmulighet de ulike interessentene har når det gjelder bedriftens samfunnsansvar varierer i stor grad. Forståelsen av samspillet mellom bedriften og dens interessenter er grunnleggende for å forstå bedriftens valg når det gjelder samfunnsansvar.

Nasjonale og lokale myndigheter, både i bedriftens hjemland og i vertslandet, er blant bedriftenes viktigste interessenter. Mye av debatten omkring nasjonale myndigheters engasjement i forhold til bedriftenes samfunnsansvar har dreiet seg om hvordan bedrifter best kan påvirkes til større ansvarlighet. Kan man for eksempel forvente at ansvar tas på basis av frivillighet, eller er lovregulering nødvendig?

Multilaterale organisasjoner som FN, EU, OECD, Verdensbanken og WTO vier bedriftenes samfunnsansvar økende oppmerksomhet. Et eksempel på et gjennomgående tema fra disse aktørenes side er kampen mot korrupsjon. Korrupsjon blir vurdert som en av de viktigste barrierene når det gjelder økonomisk og sosial utvikling. Bedrifter har en viktig rolle å spille i kampen mot korrupsjon, noe de internasjonale organisasjonenes engasjement avspeiler.

Investorer er også i økende grad opptatt av at bedrifter ivaretar sitt samfunnsansvar. Indekser som Dow Jones Sustainability Indexes og FTSE4Good brukes av investormiljøer når potensielle investeringer skal vurderes. Dette skyldes delvis at bedrifter som har høy score på disse indeksene antas å ha et bevisst forhold til viktige risikofaktorer og relativt gode systemer for risikohåndtering på plass.

Mange *frivillige organisasjoner* på miljø-, menneskerettighets- og det humanitære området har engasjert seg sterkt for å påvirke bedriftene til å ta et større ansvar både overfor enkeltmennesker og for samfunnsutviklingen i de land hvor bedriftene opererer. I et samspill med *mediene*, er det mye som taler for at slike organisasjoner har sterk innflytelse på den dagsorden som settes i den offentlige debatt og i bedriftene når det gjelder hvilke saker bedriftene bør engasjere seg i og hvordan.

Forbrukernes rolle som aktører er også relevant, idet man må anta at forbrukeradferd påvirker bedriftenes handlingsvalg også når det gjelder samfunnsansvar.

Interne interessenter i bedriftene, blant dem de ansatte, er som enkeltindivider eller som deltakere i grupper, fagforeninger og ulike organisasjonsenheter, ofte sterkt engasjert på dette området. Arbeidet med samfunnsansvar er i mange store bedrifter relativt godt institusjonalisert, ikke minst på miljøområdet, hvilket innebærer at de interne drivkreftene i bedriftene kan være forholdsvis sterke.

Saksområdet bedriftenes samfunnsansvar kan også sies å ha utviklet seg til en “industri” hvor stadig flere *kommersielle aktører* leverer sine tjenester. Det gjelder konsulenter, revisorer og rådgivere av ulike slag og i økende grad forskere og frivillige organisasjoner.

Kunnskap om bedriftenes samfunnsansvar

Planleggingsgruppen har konsentrert seg om å avklare kunnskapsbehovene i en norsk sammenheng. Fagseminaret planleggingsgruppen arrangerte for næringsliv, forvaltning, forskere og NGOer avdekket et behov for forskning og kunnskapsutvikling. NHO, fagbevegelsen og flere store norske bedrifter arbeider systematisk med utfordringene knyttet til bedriftenes samfunnsansvar. Det er imidlertid behov for kunnskap om bedriftenes samfunnsansvar som er tilgjengelig for alle. Situasjonen i dag er at denne kunnskapen for en stor del innehas av store bedrifter og konsulentfirmaer, og ikke foreligger i en form som alle kan dra nytte av. Forskning om bedriftenes samfunnsansvar kan bidra til å endre dette.

Uavhengig forskning vil bidra til kunnskap om bedriftenes ivaretagelse av sitt samfunnsansvar. Slik kunnskap vil ha større legitimitet og troverdighet enn den kunnskap bedriftene selv – eller andre kommersielle aktører - produserer. Bedrifters og andres tiltak når det gjelder samfunnsansvar har konsekvenser både for samfunn, bedrifter og enkeltindivider, og en kritisk forskningsbasert forståelse av feltet er av stor betydning – også for bedriftene, som har interesse av uavhengige vurderinger og evalueringer.

Hvorfor norsk forskning?

Hvorfor norsk forskning om dette temaet? Det er utredningsgruppens vurdering at det i Norge mangler forskningsbasert kompetanse på en rekke sentrale saksområder knyttet til bedriftenes samfunnsansvar. Bedriftenes samfunnsansvar har imidlertid vært studert på ulike måter på mer avgrensede saksområder, herunder miljøområdet, og det er etablert en del kompetanse

både empirisk og mer teoretisk som man vil kunne bygge videre på i en mer generell og systematisk oppbygging av feltet.

Det finnes flere gode forskningsmiljøer i Norge som benytter teoretiske tilnæringsmåter som vil være sentrale i studiet av bedriftenes samfunnsansvar, selv om bedriftenes samfunnsansvar til nå ikke har vært empirisk fokus for disse tilnæringsmåtene. Eksempler på dette er kunnskap om etiske spørsmål, beslutningsprosesser, samt forholdet stat og samfunn. For eksempel vil kunnskap opparbeidet gjennom utviklingsstudier, herunder landkunnskap og sosialantropologisk kunnskap, være relevant for spørsmål knyttet til hvilket ansvar en bedrift har i samfunnet, og hvordan dette ansvaret kan ivaretas.

Særegenheter ved det norske samfunn og ved norske bedrifter gjør at funn i internasjonal forskning ikke alltid kan anvendes direkte på norske forhold. Norske bedrifter arbeider i en noe annen sosial tradisjon enn en del av sine konkurrenter i utlandet. For å forstå den enkelte bedrifts adferd må man både ha kunnskap om det samfunn bedriften kommer fra og om de samfunn bedriften arbeider i. Det er planleggingsgruppens vurdering at flere norske fagmiljøer har gode forutsetninger for å studere og forklare norske bedrifters ivaretagelse av sitt samfunnsansvar. Planleggingsgruppen anser også at det er nødvendig å bygge opp norsk forskningskompetanse på dette feltet for å styrke norske bedrifters posisjon i et marked hvor utøvelse av samfunnsansvar har utviklet seg til en konkurransearena og ivaretagelse av samfunnsansvar er et konkurransefortrinn. Dette vil være særlig viktig for små og mellomstore bedrifter hvor kapasiteten til å arbeide med disse spørsmålene er begrenset.

En annen viktig årsak til å prioritere forskning på bedriftenes samfunnsansvar er at kunnskapen i dag er spredt på et stort antall aktører og at mange av disse har ulike former for egeninteresser knyttet til den kunnskap de produserer og formidler. Forskning vil kunne bidra til å samle og konsentrere kunnskapen på områder som fortjener spesiell oppmerksomhet, samtidig som kunnskapsproduksjonen i større grad gjøres uavhengig av økonomiske og andre egeninteresser. Dette er viktig i flere sammenhenger, også i relasjon til behovet for å utvikle legitim og robust kunnskap og metodikk.

Forskningsbasert kunnskap om norske bedrifters adferd og erfaringer på dette området vil etter planleggingsgruppens vurdering være av interesse internasjonalt, både fordi norske bedrifter til dels arbeider i en noe annen sosial tradisjon enn en del av sine konkurrenter og samarbeidspartnere ute, og fordi flere norske bedrifter har kommet relativt langt på dette området.

5. Overordnede problemstillinger

Svært mange temaer og problemstillinger er relevante for forskning på bedriftenes samfunnsansvar. Det er viktig at forskningsprogrammet både dekker overordnede problemstillinger og fokuserer på enkelte temaer som det er spesielt viktig å forske på. Det vil være behov for en nærmere vurdering av hva slags prosjekter programmet kan romme når de økonomiske rammene for programmet er klarlagt. Denne vurderingen er en oppgave for et programstyre. Strukturen i dette kapitlet (5) om overordnede problemstillinger og kapittel 6 om forslag til satsingsområder er vist i figuren under.

Overordnede problemstillinger	Forslag til satsingsområder				
Etiske grunnlagsspørsmål	Bedriftenes samfunnsansvar og kampen mot fattigdom	Demokratiutvikling og et godt styresett – hva er bedriftenes ansvar og legitime handlingsrom?	Innsyn, offentlighet og ansvarliggjøring	Etisk kapitalforvaltning	Norske myndigheters rolle: politikkutforming og institusjonelle virkemidler
Utvikling av metoder og virkemidler					

Fig. 2 Overordnede problemstillinger og forslag til satsingsområder

Et forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar bør etter planleggingsgruppens oppfatning preges av to overordnede problemstillinger: *Etiske grunnlagsspørsmål* og *utvikling av metoder og virkemidler*. Nedenfor skisseres de overordnede problemstillingene. I neste kapittel redegjøres det for hva planleggingsgruppen anbefaler som empiriske satsingsområder. Det bør være rom både for forskningsprosjekter som konsentrerer seg om grunnlagsspørsmål eller metodeutvikling, og mer rendyrkede empiriske studier innenfor et slikt forskningsprogram. De fleste prosjektene bør likevel være en kombinasjon av empiriske studier og studier av grunnlagsspørsmål eller metodeutvikling. Når det gjelder utvikling av virkemidler for bedriftene, sier det seg selv at dette må skje i et samarbeid med bedriftene og med utgangspunkt i den virkelighet disse befinner seg i.

5.1 Etiske grunnlagsspørsmål

Det er behov for forskning som kan bidra til en klargjøring av begrepet 'bedriftenes samfunnsansvar' og den moralske begrunnelsen for at bedrifter har et samfunnsansvar. To spørsmål peker seg ut i denne sammenheng. For det første bør det klargjøres hva som menes med å ha et ansvar og hva det innebærer å skulle holde et kollektiv som en bedrift ansvarlig. For det andre er det viktig å analysere grunnleggende normative spørsmål knyttet til hva bedrifter er ansvarlige for og hvordan dette ansvar varierer mellom ulike situasjoner.

Tanken om en form for moralsk arbeidsdeling, eller partnerskap, mellom ulike aktører kan være hensiktsmessig i en diskusjon av bedriftenes samfunnsansvar. Det avgjørende er å identifisere de moralske forpliktelser som bedriftene er i den beste posisjon til å ivareta – samtidig som det ansvar man pålegger bedriftene ikke skal undergrave det ansvar og den autoritet og legitimitet som andre samfunnsinstitusjoner bør ha, for eksempel politiske institusjoner og offentlig forvaltning.

Debatten om bedriftenes samfunnsansvar dreier seg blant annet om hvorvidt selskaper bør ta hensyn utover de rent bedriftsøkonomiske, men også om hva dette ansvaret består i og hvor langt det strekker seg. Uavhengig av om man ønsker å gi bedrifters samfunnsansvar en etisk eller en økonomisk begrunnelse, eller begge deler, kan rekkevidden og innholdet av ansvaret

verken forstås eller bestemmes uavhengig av hvilken type samfunn bedriften opererer i, og hvilken faktisk eller potensiell innflytelse bedriften har på dette samfunnet.

I svake stater med lite regulering av markedet øker bedriftenes relative betydning. Utviklingen internasjonalt, med en mer globalisert økonomi, stadig flere og tyngre transnasjonale selskaper og økonomisk liberalisering i store deler av verden, har ført til en sterk økning i bedriftenes innflytelse, ikke minst i utviklingsland. I denne forbindelse vil sentrale områder for bedriftens samfunnsansvar være knyttet til for eksempel fattigdomsbekjempelse, menneskerettighetsbrudd, helsepørsmål, miljøvern og anti-korrupsjonsarbeid.

Hvilket samfunnsansvar en bedrift har, vil dermed blant annet avhenge av hvor virksomheten finner sted og i hvilke markeder de opererer. Mange norske bedrifter har virksomhet i land hvor forholdene både med hensyn til sosiale, økonomiske og politiske forhold er vesentlig forskjellige fra de norske, og hvor utfordringer når det gjelder samfunnsansvar er andre og større enn hva de er i Norge.

I en del stater har bedrifter, gjennom sin posisjon og innflytelse, mulighet til å påvirke styresettet i positiv eller negativ retning. Kan bedriftene da sies å ha et (med)ansvar for at statlige institusjoner ikke fungerer tilfredsstillende? Dette er eksempler på problemstillinger bedriftene konfronteres med, og som det vil være nyttig å få belyst gjennom uavhengig forskning.

5.2 Utvikling av metoder og virkemidler

Når det gjelder utvikling av metoder og virkemidler vil både utvikling av metoder for å måle virkningene av bedriftenes aktiviteter og utvikling av virkemidler for effektiv ivaretagelse av samfunnsansvar i bedriftenes virksomhet være relevant.

Utvikling av metoder for å måle virkninger av bedriftenes aktiviteter

Interessen for bedriftenes samfunnsansvar er knyttet til forestillingen om at de beslutninger som fattes i bedriftene er av vesentlig betydning også for samfunnet som helhet. Bedriftenes beslutninger har stor innvirkning på sosiale, økonomiske, politiske, miljømessige og institusjonelle forhold. Å måle denne innvirkningen innebærer imidlertid store metodiske problemer, ikke minst med hensyn til måling av effekter av bedriftenes virksomhet på sosiale og politiske forhold, herunder virkningene på menneskerettighetssituasjonen i et samfunn, noe som ofte er i fokus.

Det er enklere å måle effekter av en bedrifts virksomhet, dens teknologi og produkter på mikronivå enn på makronivå, men det er behov for mer kunnskap om effektene av bedrifters adferd og virkningene bedriften har på samfunnet både på mikro- og makronivå. Dette er nødvendig for å etablere et bedre grunnlag for å kunne vurdere bedriftenes samfunnsansvarsstrategier og for å kunne vurdere hvilke virkemidler en bedrift må ta i bruk for å kunne ivareta sitt samfunnsmessige ansvar i et lokalsamfunn eller et land.

Effekten av samfunnsansvar på den enkelte bedrift er lite studert. Det vil være interessant å studere hvordan bedrifters satsning på samfunnsansvar påvirker for eksempel selskapets lønnsomhet og renommé. Også på dette området vil det være nødvendig å utvikle nye metoder og tilnæringsmåter.

Utvikling av virkemidler for effektiv ivaretagelse av bedriftenes samfunnsansvar

Det er behov for å utvikle bedre virkemidler for ivaretagelse av bedriftenes samfunnsansvar til bruk i den enkelte bedrift. Et viktig bidrag vil være å identifisere "best-practice" på ulike områder.

Det vil være relevant å studere organiseringen av beslutningsprosessene knyttet til samfunnsansvar i bedriften, som rapporteringsmetoder, opplæringssystemer og incentivstrukturer. Hva slags systemer for virksomhetstyring vil best ivareta de hensyn som er knyttet til bedriftens samfunnsansvar? I hvilken grad er erfaringene fra store bedrifter relevante for små og mellomstore bedrifter? Hvordan kan ansvaret i verdikjeden ivaretas, og hvem er den ansvarlige part? Det er viktig at det utvikles verktøy og metoder som tar hensyn til små og mellomstore bedrifters virkelighet.

Norge er et land med lang tradisjon for partnerskap mellom bedrifter, fagbevegelse og myndigheter. Det vil etter planleggingsgruppens vurdering være av interesse å studere hvordan denne tradisjonen kan bringes videre og anvendes i arbeidet med bedriftenes samfunnsansvar også i andre land.

Det er relevant å studere nærmere den norske modellen for interessentdialog og høring i tilknytning til for eksempel store utbyggingsprosjekter med tanke på anvendbarheten av en slik modell i andre land. Hva vil være de viktigste forutsetningene for at en slik modell skal kunne fungere, og hvilke tilpasninger av en slik modell må gjøres for at den skal kunne anvendes under andre samfunnsmessige og institusjonelle forhold?

Det er etablert en rekke mer eller mindre institusjonaliserte mekanismer for å følge opp bedriftenes praksis – rapporteringsverktøy, revisjonsprosedyrer og tilsynsordninger – og det er viktig å analysere hvordan slike mekanismer kan videreutvikles for å skape like konkurranseforhold og økt ansvarlighet hos bedriftene.

I denne sammenheng vil problemstillinger knyttet til frivillighet versus regulering stå sentralt. Det er behov for å kartlegge hvilke frivillige mekanismer som stimulerer til arbeid med bedriftenes samfunnsansvar som foreligger, og hvordan ulike typer bedrifter tilpasser seg innenfor slike frivillige ordninger. Hva er motivasjonen for å gjøre dette og hva blir resultatet av deltakelse i slike frivillige regimer? Et eksempel på en slik ordning er Voluntary Principles on Security and Human Rights¹. Sentrale spørsmål vil være hvordan denne ordningen påvirker utvinningsindustriens bruk av sikkerhetspersonell og i hvilken grad den forebygger vold og brudd på menneskerettighetene.

Det vil også være interessant å få klarlagt hvordan en bedrifts egne erfaringer med hensyn til utøvelse av samfunnsansvar påvirker bedriftens holdninger til bedriftenes samfunnsansvar generelt, herunder bedriftens holdning til om dette ansvar bør baseres på frivillighet eller regulering.

¹ Voluntary Principles on Security and Human Rights er frivillige retningslinjer for utvinningsindustriens bruk av sikkerhetspersonell. Retningslinjene ble lansert i 2000, som et resultat av samarbeid mellom britiske og amerikanske myndigheter, representanter fra industrien og menneskerettighetsorganisasjoner. Norge, samt Norsk Hydro og Statoil, er med i samarbeidsprosjektet.

6. Forslag til satsningsområder

Planleggingsgruppen vil anbefale at et forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar konsentrerer seg om bedriftenes rolle i sårbare samfunn hvor påvirkningsmulighetene er store og utøvelse av samfunnsansvar mest påkrevet og mest krevende. Særlige utfordringer eksisterer naturligvis i områder preget av konflikt. Studier av bedriftenes utøvelse av samfunnsansvar i Norge eller andre industrialiserte land bør primært komme i betraktning dersom det er behov for komparative studier eller økt innsikt i hvordan en bedrift har utviklet sitt arbeid med samfunnsansvar over tid.

I det følgende skisseres de tematiske hovedområdene som planleggingsgruppen mener bør prioriteres i programmet. En rekke del-problemstillinger vil kunne falle innenfor disse områdene, selv om de ikke er nevnt her.

Planleggingsgruppen vil utover dette anbefale at forslag til konkrete empiriske problemstillinger overlates til forskningsmiljøene og deretter vurderes av programstyret.

6.1 Bedriftenes samfunnsansvar og kampen mot fattigdom

Kampen mot fattigdom anerkjennes i dag som en av de største utfordringene verden står overfor. Fattidomsbekjempelse er en stadig viktigere målsetting for internasjonal og nasjonal politikktutforming, ikke minst på bistandsområdet. Norske og internasjonale bedrifter møter i stigende grad forventninger om å ta ansvar på dette området.

Kravet om at bedriftene skal bidra til sosial og økonomisk utvikling i fattige land kommer fra ulike hold: Fra vertslandenes egne myndigheter, som stiller krav om lokale økonomiske ringvirkninger av bedriftenes virksomhet (local content), fra humanitære organisasjoner, menneskerettighetsorganisasjoner, FN og myndighetene i bedriftenes hjemland.

Begrepet fattigdom kan forstås på ulike måter. Mens rene inntekts- eller ernæringsmål tidligere sto sentralt, legges det nå større vekt på forhold som sosial eksklusjon, begrensning av mulighetsrom og avmakt. Fattigdom knyttes også opp til menneskerettigheter som retten til mat, helse og utdanning, retten til liv, og til forbud mot slaveri og tvangsarbeid. Det politiske fokus på fattigdom har bidratt til å gjøre begrepet mer kontroversielt. Planleggingsgruppen ønsker imidlertid at bedriftenes rolle i kampen mot fattigdom skal vurderes langs flere dimensjoner, og finner det derfor ikke hensiktsmessig å avgrense sine anbefalinger av en bestemt forståelse av fattigdomsbegrepet.

Korrupsjon blir i dag sett på som et av de viktigste hindringer i kampen mot fattigdom. Norske bedrifter deltar aktivt i arbeidet for økt åpenhet (transparency) og har strenge retningslinjer når det gjelder korrupsjon. Det er behov for systematisk innsikt i bedriftenes egne erfaringer på dette området.

Det er etter planleggingsgruppens vurdering behov for en rekke avklaringer når det gjelder bedriftenes ansvar i kampen mot fattigdom. Internasjonalt er det langt bredere konsensus enn tidligere om hvilke virkemidler som er effektive i arbeidet for å redusere fattigdom. Etter planleggingsgruppens mening er det imidlertid behov for økt kunnskap både om hvordan bedriftene påvirker samfunnene de opererer i, hvordan virkningene av deres atferd kan måles, hva bedriftenes ansvar egentlig består i og hvor grensene for bedriftenes legitime

handlingsrom går dersom bedriftene tar mål av seg til å påvirke eller de facto påvirker samfunnet de er en del av.

Et viktig forskningsmål vil være å bidra til en bedre forståelse av bedriftenes rolle i de sosiale prosesser og institusjonelle strukturer som produserer fattigdom i ulike kontekster.

Forskning omkring disse spørsmålene vil være særlig relevant hvis den tar utgangspunkt i norske bedrifters aktiviteter og hvordan de oppfatter sitt ansvar for fattigdomsbekjempelse, hva ansvaret består i, hvem som omfattes av dette ansvaret og hvordan det kan ivaretas.

Kvinnenes rolle i utviklingsprosessen i fattige land er omfattet med stor interesse. Fokus på kvinners situasjon skjer ut fra to hovedtilnærminger: Ønsket om å ivareta kvinners rettigheter og ønsket om at kvinnenes ressurser skal komme samfunnet til gode. I internasjonalt utviklingsarbeid er det bred enighet om at ivaretagelse av kvinners rettigheter og tilrettelegging for kvinners aktive deltakelse i arbeids- og samfunnsliv har avgjørende betydning for samfunnsutviklingen. Det vil derfor være interessant å få kartlagt norske bedrifters strategier og arbeid med rekruttering av kvinner til sine arbeidsplasser i fattige land, og ivaretagelsen av disse kvinnenes rettigheter.

Helse- og utdanningsspørsmål står sentralt i kampen mot fattigdom. Bedriftenes innsats på dette området vil i mange tilfelle være av stor betydning for utviklingsprosessen i samfunn hvor tilbudet om utdanning og helsetjenester er dårlig utbygget. Bedriftenes arbeid med forebygging av smittsomme sykdommer som aids, malaria og tuberkulose er relevant i denne sammenheng. Hvordan ivaretas dette arbeidet i bedriftene og hvordan kan dette arbeidet inngå som en integrert del av en bærekraftig strategi for lokalsamfunnet og det aktuelle landet?

Miljøspørsmål, arbeidstakers rettigheter og barnearbeid er andre sentrale temaer i forbindelse med bedrifters medansvar for fattigdomsreduksjon.

Bedriftenes såkalte sosiale investeringer, det vil si deltakelse i ulike former for utviklingsprosjekter, er som regel et element i større bedrifters samfunnsansvarsstrategier. Det er behov for å belyse hvilke forutsetninger som må være tilstede for at slike investeringer skal bidra til fattigdomsbekjempelse. Bedrifter fra ulike land ser ut til å ha ulike policies på dette området og komparative studier vil derfor være en egnet tilnæringsmåte.

6.2 Demokratiutvikling og godt styresett - hva er bedriftenes ansvar og legitime handlingsrom?

Fra bedriftenes synspunkt er et lands styresett viktig fordi det påvirker rammebetingelsene for bedriftens virksomhet. Det er også viktig fordi bedrifter ofte opplever å bli tillagt et moralsk medansvar hvis landet de opererer i preges av et dårlig styresett.

Den potensielt positive rolle næringslivet kan spille for utviklingen av bedre og mer demokratiske styresett har i de senere år fått stor oppmerksomhet. Bedrifter må i økende grad forholde seg til forventninger på dette området, blant annet fra bistandsmyndigheter og NGOer internasjonalt og lokalt. Dette gjelder særlig store bedrifter, som antas å ha en selvstendig påvirkningskraft når de opererer i land med dårlig styresett. Det typiske eksempel er oljeselskaper med store engasjementer i land med korrupte, udemokratiske regimer. Slike forventninger rettes også mot mindre bedrifter med mer indirekte forbindelse til slike regimer, herunder leverandørindustrien. Det norske utenrikspolitiske engasjement for demokrati og

godt styresett har trolig bidratt til at norske bedrifter, i større grad enn mange andre, må forholde seg til slike forventninger. Det vil være nyttig å belyse hvilke holdninger norske bedriftsledere har til bedriftenes ansvar og engasjement når det gjelder utvikling av godt styresett, og det vil også være relevant å belyse hvordan en bedrifts engasjement på dette området påvirker bedriftens interesser og dens omdømme.

Det er behov for forskning som kan bidra til å belyse spørsmål som for eksempel hvilket ansvar bedriftene har for å påvirke styresettet i land de opererer i og samhandler med, hvordan slik påvirkning kan eller bør skje og hva som er bedriftenes legitime handlingsrom på den politiske arena.

Forventningene til bedrifter når det gjelder bidrag til reform av styresett er ikke uproblematisk. Bedriftsledere holdes ikke demokratisk ansvarlig og deres primære lojalitet er til eierne og deres interesser. Debatten rundt multinasjonale selskapers virksomhet i Latin-Amerika på 60- og 70-tallet illustrerer dette.

Arbeidet med å utvikle gode forvaltningsregimer innenfor ulike næringsområder er et element i norsk bistand, og i denne forbindelse spiller bedriftene utvilsomt en sentral rolle. Begrepet *den norske modellen* anvendes ofte i slike sammenhenger. Identifisering og kartlegging av relevante erfaringer når det gjelder samspill mellom norske bedrifter, norske myndigheter og vertslandenes myndigheter vil kunne frembringe nyttig kunnskap.

Norske erfaringer når det gjelder forvaltningsinstitusjoner, ressursforvaltning og samspillet mellom offentlige myndigheter, bedrifter og frivillige organisasjoner er en del av den dialog som norske bistandsmyndigheter har med mottakerland. I den forbindelse er det viktig å belyse hvordan norske myndigheter best kan inkludere næringslivet i sitt arbeid for godt styresett i mottakerland. Hvilke konstellasjoner kan bedriftene inngå i som vil kunne fremme godt styresett uten at bedriften påtar seg illegitime roller eller roller de ikke har forutsetninger for å ivareta? Det vil også være interessant å fremskaffe kunnskap om hvordan ulike former for public-private partnerships, herunder samarbeid mellom bedrifter og FN-systemet, fungerer i forhold til utfordringene på dette området.

Korrupsjonsproblematikken ligger i skjæringspunktet mellom fattigdomsproblematikken, utviklingen av godt styresett og almene krav om innsyn og offentlighet. Bedriftenes rolle i forhold til korrupsjonsbekjempelse bør være et viktig tema i dette forskningsprogrammet.

I forbindelse med bedriftenes ansvar for demokratibyggning er det også behov for å belyse spørsmål knyttet til verdikjedeproblematikken og hvilket ansvar den enkelte bedrift har for å sørge for at produkter, varer og tjenester som inngår i bedriftens produksjon, ikke er med på å understøtte udemokratiske regimer.

6.3 Innsyn, offentlighet og ansvarliggjøring

Innsyn og offentlighet er en forutsetning for at bedrifter skal kunne ansvarliggjøres. Arbeidet med å sikre almenheten bedre innsyn i bedrifters virksomhet står sentralt i mye internasjonalt arbeid når det gjelder bedriftenes samfunnsansvar. Bakgrunnen for dette er blant annet at de store nasjonale og multinasjonale selskapene stadig blir større og mer komplekse. Kombinert med en spredning av eierskap har dette i mange tilfelle gitt ledelsen i store bedrifter mer makt og redusert eiernes kontroll over selskapene. Samtidig har offentlige myndigheter mindre

direkte kontroll over virksomhetene enn tidligere. Disse utviklingstrekkene fører til økt behov for innsyn og offentlighet.

Det finnes i dag mer eller mindre institusjonaliserte mekanismer for å sikre innsyn og offentlighet: Rapporteringsverktøy, revisjonsprosedyrer og sanksjonsmekanismer. Dette er virkemidler som skal øke bedriftenes ansvarlighet gjennom å bidra til transparens, få bedriftene til å redegjøre for og begrunne hvordan de ivaretar sitt samfunnsansvar, eller også å straffe bedrifter som ikke ivaretar dette ansvaret. Effektive virkemidler av denne typen er avgjørende for å sikre ansvarlighet. Det er likevel langt igjen til etableringen av pålitelige institusjonelle virkemidler med bred legitimitet. Det er viktig å analysere hvordan slike mekanismer kan videreutvikles for å skape like konkurranseforhold og økt ansvarlighet hos bedriftene.

Behovet for rapportering, verifisering og sanksjonering har gitt grobunn for en hel ”industri” knyttet til bedriftenes samfunnsansvar. De frivillige organisasjonenes og mediernes roller er i denne forbindelse svært sentrale. Det er behov for kunnskap om hvordan frivillige organisasjoner og medier påvirker bedriftenes adferd i forhold til målsettingen om større samfunnsansvar. Videre er det av interesse å få belyst hva kravene disse stiller til bedriftene faktisk består i, og hvilke virkemidler bedriftene anbefales å ta i bruk.

Et annet interessant forskningstema vil være ulike NGOer og andre aktørers motivasjon og legitimitet i forhold til å stille krav til bedriftene. Forbrukernes rolle som aktører er også relevant, idet man må anta at forbrukeradferd påvirker bedriftenes handlingsvalg også når det gjelder samfunnsansvar.

Det vil også være relevant å få bedre innsyn i hva som er drivkreftene i utviklingen av ulike typer virkemidler. Stadig flere aktører bidrar på dette området, herunder konsultantselskaper, revisjonsfirmaer og frivillige organisasjoner. Noen aktører vil ha kommersielle interesser knyttet til etableringen av enkelte mekanismer av denne type. En problemstilling er hvordan slike interesser påvirker utviklingen av verktøy og virkemidler på området bedriftenes samfunnsansvar.

Planleggingsgruppen ser derfor tre forskningstemaer som sentrale:

Rapporteringssystemer

Gode rapporteringssystemer er sentralt i enhver strategi for å sikre innsyn og ansvarliggjøring. De grunnleggende spørsmål ved utformingen av slike systemer er hva som skal rapporteres og hvem det skal rapporteres til. Disse spørsmålene er igjen tett knyttet til spørsmålet om hvem og hva bedriftene har ansvar for. Det eksisterer i dag en forvirrende mengde ulike rapporteringsstandarder side om side. Viktige forskningstemaer er knyttet til behovet for standardisering av rapporteringssystemer og hvordan disse kan forenkles. Spørsmålet om hvilke indikatorer som bør inngå i rapporteringen, er helt sentralt. Det er også behov for et faglig grunnlag for å kunne vurdere anbefalte standarder som for eksempel Global Reporting Initiative (GRI). For små og mellomstore bedrifter vil kunnskap om hvordan man bør forholde seg til økende forventninger om rapportering være nyttig.

Revisjons- og verifikasjonsprosedyrer

Informasjon fra bedriftene har liten verdi dersom den ikke kan verifiseres av en uavhengig instans. De store finansskandalene i utlandet og i Norge illustrerer hva som kan skje dersom disse verifikasjonssystemene ikke fungerer. Disse problemene forsterkes ved at tilliten til revisjonsselskaper og andre virksomheter som skal formidle objektiv informasjon er blitt svekket. Et viktig spørsmål i denne sammenheng er hvordan man kan sikre at slike selskaper fyller sin rolle på en effektiv måte. Hvordan kan man kontrollere kontrollørene?

Sanksjonsmekanismer

Skal rapporteringssystemer og verifikasjonsprosedyrer være effektive må muligheter for sanksjoner være etablert. Ved utforming av sanksjonsmekanismer er det en rekke viktige veivalg som må gjøres. Hvem skal være sanksjonerende instans - bør denne dannes av bedriftene selv eller av andre aktører? Hvilke sanksjonstyper bør velges for å oppnå det mest effektive sanksjonsregimet, bøter, utstengning, svartelisting eller annet?

6.4 Etisk kapitalforvaltning

Etisk kapitalforvaltning er et naturlig satsningsområde for et norsk forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar av to grunner. For det første er økt fokus på etiske retningslinjer hos kapitalforvaltere en viktig drivkraft i arbeidet med bedriftenes samfunnsansvar. Bedrifter som ønsker å tiltrekke seg kapital, er opptatt av hvilke krav investorer stiller til bedriftene de investerer i. Investorer har dermed en påvirkningsmulighet overfor bedriftene. Dersom investorene stiller krav til samfunnsmessig ansvarlig opptreden på ett eller flere områder, kan de påvirke bedriftene både gjennom den utvelgelsesprosessen som skjer i forkant av investeringene, og gjennom aktiv eierstyring i bedriftene det er investert i.

Dernest gjør eksistensen av Det norske petroleumsfondet etisk kapitalforvaltning spesielt viktig og interessant i en norsk kontekst. Et offentlig utvalg har nylig lagt fram sitt forslag til etiske retningslinjer for Petroleumsfondet². Utvalget påpeker at det er etablert lite forskningsbasert kunnskap både om ulike former for etisk kapitalforvaltning, effekten av virkemidlene som tas i bruk på dette feltet og effektiviteten i virkemiddelbruken. Både sett fra bedriftenes og investorenes perspektiv vil det etter planleggingsgruppens vurdering være nyttig med forskningsbasert kunnskap om disse spørsmålene.

Det er ønskelig å klargjøre hva kapitalforvalternes selvstendige samfunnsansvar består i og på hvilken måte kapitalforvaltere kan påvirke bedriftene til utøvelse av samfunnsansvar. Det er videre naturlig at forskere ser nærmere på hvilke oppgaver den norske stat påtar seg som investor gjennom forvaltningen av Petroleumsfondet og hvordan den norske stat kan benytte forvaltningen av Petroleumsfondet til å fremme bedriftenes samfunnsansvar.

Videre er det behov for bedre oversikt over hvordan etisk kapitalforvaltning faktisk utøves i dag, hvilke retningslinjer slike fond drives etter, hvor de investerer og så videre. Det er også behov for mer kunnskap om hvordan etiske retningslinjer for kapitalforvaltning påvirker avkastning og risiko for fondene og hvilken effekt etisk kapitalforvaltning har på bedriftenes engasjement i forhold til samfunnsansvar. Effektene av de etiske retningslinjene som eventuelt innføres for Petroleumsfondet vil være av spesiell interesse.

² FIN - NOU 2003: 22

Kunnskapsproduksjon er også nødvendig for en effektiv implementering av ulike virkemidler. For eksempel er problemer knyttet til verifikasjon av påståtte brudd på etiske retningslinjer som respekt for menneskerettigheter og arbeidstakerrettigheter et hinder for kapitalforvaltere som ønsker å unngå å medvirke til denne typen virksomhet.

Planleggingsgruppen ser det som viktig at det etableres forskningsbasert kompetanse i Norge om disse spørsmålene både fordi norske myndigheter gjennom forvaltningen av Petroleumsfondet er en stor internasjonal kapitalforvalter og fordi det er relativt stor offentlig oppmerksomhet rundt disse spørsmålene i Norge. Både forvaltere og debattanter har legitime kunnskapsbehov, og forskning på dette feltet vil kunne produsere uavhengig kunnskap med høy legitimitet som både forvalterne av fondet og deltakere i det politiske ordsiftet vil dra nytte av.

6.5 Norske myndigheters rolle: politikkutforming og institusjonelle virkemidler

Det er behov for en nærmere avklaring av myndighetenes roller i forhold til bedriftenes samfunnsansvar. Offentlig forvaltnings arbeid med bedriftenes samfunnsansvar er i dag spredt på en rekke departementer og etater. Det synes å være behov for en vurdering av hvordan myndighetene kan koordinere sitt arbeid med næringslivet og bedriftenes samfunnsansvar.

Fra myndighetenes side er utfordringen blant annet hvordan man kan legge forholdene til rette slik at den enkelte bedrift vil og kan ta et samfunnsansvar. Ikke minst må man hindre at bedrifter som tar sitt samfunnsansvar på alvor og investerer ressurser i dette, kommer dårligere ut enn konkurrenter som enten ikke tar hensyn til slike krav overhodet, eller signaliserer ansvarlighet uten å følge opp.

For myndighetene vil problemstillinger knyttet til frivillighet og regulering stå sentralt. Kunnskap om under hvilke betingelser frivillige mekanismer fungerer vil være et verdifullt bidrag til debatten om hvorvidt bedrifters samfunnsansvar bør baseres på frivillighet eller regulering. Et annet spørsmål er på hvilke internasjonale arenaer det er relevant for norske myndigheter å engasjere seg i forhold til bedriftenes samfunnsansvar.

Et viktig forskningstema er hvordan utformingen av offentlig politikk påvirker og blir påvirket av bedriftenes egne initiativ og tilpasninger, og hvordan andre aktører påvirker politikkutformingen på dette området.

Det er også behov for å finne frem til best mulige samarbeidsformer mellom næringsliv og myndigheter. Hvordan kan myndighetene for eksempel legge til rette for et samarbeid med norske bedrifter på landnivå? Det er i denne sammenheng viktig å få belyst hvilke forutsetninger som må være tilstede for at såkalte multi-stakeholder-partnerships blir effektive virkemidler. Det vil også være nyttig å få belyst spørsmål knyttet til utvikling av krav og prekvalifiseringskriterier for bedrifter som deltar i de åpne anbudskonkurranser for bistandsprosjekter³. Det vil kunne antas at bedrifter som har gode systemer for å ivareta sitt samfunnsansvar, burde ha fortrinn i slike anbudskonkurranser. Er det i praksis slik? Hvordan kan norske myndigheter bidra til at bedrifter som ivaretar sitt samfunnsansvar på en god måte

³ Under Eksportrådets bistandskonferanse 16.01.02 understreket utviklingsminister Hilde Frøford Johnson at det er et mål for regjeringen at anbudsdokumenter ved åpne internasjonale anbudskonkurranser skal stille krav til bedriftenes ivaretagelse av miljøstandarder, sosiale forhold og arbeidstakeres rettigheter.

får fordel av dette i åpne, internasjonale anbudskonkurranser? Dette er spørsmål som det også ut fra et bedriftsperspektiv vil være nyttig å få belyst.

7. Strategi for å nå gode forskningsresultater

Norsk forskning hevder seg godt internasjonalt på en rekke områder. Det er viktig at et nytt forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar bidrar til etablering av kunnskap på et høyt nivå i internasjonal målestokk.

For raskt å skape grunnlag for god og relevant forskning på bedriftenes samfunnsansvar er det viktig at programmet tiltrekker seg dyktige, etablerte forskere og legger til rette for samarbeid og kompetanseoverføring. For å bevare et høyt nivå er det også nødvendig med rekruttering og utdanning av nye forskere.

Strategi for å trekke gode forskere til feltet

Selv om det i dag ikke finnes tunge forskningsmiljøer innenfor bedriftenes samfunnsansvar i Norge, er det betydelig relevant kompetanse innenfor ulike fagmiljøer. Tung, disiplinbasert kompetanse innenfor områder som økonomi, jus, statsvitenskap, etikk og ledelse er viktig for å videreutvikle forskningsfeltet. Slik kompetanse finnes både i akademiske institusjoner og i forskningsmiljøer orientert mot anvendt forskning. Det er viktig at et forskningsprogram på et tverrfaglig felt som bedriftenes samfunnsansvar både stiller krav om at prosjekter skal bygge på et solid disiplinbasert faglig fundament og vilje og evne hos forskningsmiljøene til å samarbeide på tvers av disipliner og institusjonelle skillelinjer.

Strategi for samarbeid og kompetanseoverføring: Møteplasser

Det er videre viktig at ulike fagdisipliner engasjerer seg og gis mulighet til samarbeid og gjensidig læring. Mye av den empiriske kunnskap om feltet finnes i dag i bedrifter og konsultantselskaper. Forskningen må, for å kunne bidra på en nyskapende måte, settes i stand til å bygge videre på denne kunnskapen. Det bør derfor avsettes midler til etablering av møteplasser hvor forskere fra ulike fagdisipliner, næringsliv, næringslivets organisasjoner, NGOer, konsulenter og forvaltning kan møtes for nettverksbygging, informasjonsutveksling og debatt. Videre er det viktig å legge til rette for samarbeid mellom norske forskere og de fremste internasjonale miljøer og forskernettverk på dette feltet. EUs 6. rammeprogram vil stå sentralt i denne sammenheng.

Strategi for forskerutdanning

Som akademisk forskningsfelt er bedriftenes samfunnsansvar nytt i Norge, og dersom feltet skal etableres og utvikles på en forsvarlig måte vil det være behov for å utdanne nye forskere. Det bør derfor avsettes midler til å utvikle forskerkurs innenfor feltet. Slike kurs bør knyttes til og bygge opp under pågående forskning og stimulere til samarbeid mellom ulike forskningsmiljøer. Det er imidlertid viktig å understreke at nye forskere som arbeider med bedriftenes samfunnsansvar også må gis en solid forankring i den enkeltes fagdisiplin. Både av denne grunn, og ut fra ressurs hensyn, vil planleggingsgruppen ikke foreslå at det utvikles en egen PhD.-utdanning i tilknytning til programmet, men at det satses på kurs som kan

inngå i universitetenes og høyskolenes eksisterende forskerutdanningsprogrammer. Internasjonale forskere kan gjerne trekkes inn som forelesere.

8. Finansiering

Planleggingsgruppen blir i mandatet bedt om å anbefale prioriterte forskningsoppgaver innenfor forskjellige mulige budsjetttrammer. Planleggingsgruppen finner dette lite hensiktsmessig og vil derfor begrense seg til å foreslå at Forskningsrådet i første omgang bør satse på et program over fem år med en årlig ramme på NOK 10 mill.

Planleggingsgruppen har merket seg at Regjeringen forventer at næringslivet er interessert i å delta i finansieringen av forskningsprogrammet. Norsk næringsliv, da særlig større bedrifter med engasjement i utlandet, satser allerede betydelige ressurser på forskningsprosjekter, utredninger, utarbeidelse av retningslinjer, og så videre innenfor temaet bedriftenes samfunnsansvar. Sannsynligvis er det i bedriftenes interesse at det etableres felles finansiering av en viss type kunnskapsproduksjon i tillegg til dette. Metoder for å måle virkningene av en bedrifts tilstedeværelse på et samfunn kan være et slikt område, men også grunnleggende spørsmål som avklaring av hva bedriftenes ansvar egentlig kan sies å bestå i. Empirisk kunnskap på konkrete områder vil trolig også være av interesse. Felles finansiering kan redusere utgiftene den enkelte bedrift ellers ville hatt hvis de hver for seg skulle fremskaffet den samme kunnskapen. Uavhengig forskningsbasert kunnskap vil dessuten ha større legitimitet. Det er derfor ikke urealistisk å forvente at næringslivet vil delta i finansieringen av forskningsprogrammet.

Samtidig skal forskning på bedriftenes samfunnsansvar også være relevant for små og mellomstore bedrifter som ikke har de samme mulighetene til å bruke ressurser på slik forskning. Bedriftenes samfunnsansvar er videre et tema norske myndigheter i økende grad engasjerer seg i. Ut fra dette ser planleggingsgruppen for seg at et fremtidig forskningsprogram om bedriftenes samfunnsansvar vil måtte få sin kjernefinansiering fra det offentlige. Programmet bør imidlertid ha et element av brukerinitiert forskning, der bedrifter kan søke om midler til konkrete forskningsprosjekter som de selv finansierer en del av og utfører i samarbeid med FoU-institusjoner.

Planleggingsgruppen har ikke som mandat å foreslå konkrete finansieringskilder til et mulig framtidig program. Gruppen vil imidlertid påpeke at når det gjelder mulige offentlige finansieringskilder, er temaet så bredt og mangfoldig at det vil være naturlig med forskningsfinansiering fra flere departementer og offentlige etater. Nærings- og handelsdepartementet, Utenriksdepartementet, Norad, Finansdepartementet, Olje- og energidepartementet, Barne- og familiedepartementet og Miljøverndepartementet er etter planleggingsgruppens oppfatning særlig aktuelle.

Mandat for planleggingsgruppe Bedriftenes samfunnsansvar

Planleggingsgruppen er ansvarlig for utredningen av forskningsbehov og en eventuell egen satsning i form av et forskningsprogram innenfor de rammer som er gitt av Områdestyret.

Styrende dokumenter

- MUs strategisk plan for miljø og utviklingsforskning 2002-2004 (Foreligger foreløpig som utkast)
- Flere- og tverrfaglighet i miljø- og utviklingsforskning, Handlingsplan 2002-2004,
- *Human Rights and Private Enterprise, with an Emphasis on Private Companies Operating Abroad*, rapport, 2000
- Stortingsmelding nr. 21 (1999-2000), "Menneskeverd i sentrum" (utdrag)
- *Kartlegging av brukerinteresser knyttet til ulike tema innen Corporate Citizenship og Corporate Social Responsibility (CC/CSR)*, rapport, 2002

Planleggingsgruppens oppgave:

Planleggingsgruppen skal utrede forskningsbehovene innen temaet bedriftenes samfunnsansvar sett fra både næringslivets, myndighetenes og forskningsmiljøenes synspunkter. Gitt at det identifiseres konkrete forskningsbehov, skal planleggingsgruppen lage forslag til en programplan som beskriver et framtidig ansvarsområde med forslag til hovedmål, delmål og sentrale problemstillinger. Planen bør inneholde forslag til hvilke forskningsoppgaver som anbefales prioritert innen forskjellige budsjettammer som gruppen foreslår. Det må være samsvar mellom de foreslåtte budsjettammer og forslag til mål, delmål og oppgaver. I planleggingsarbeidet skal gruppen involvere relevante deler av næringslivet, forvaltningen og FoU-miljøet.

Planleggingsgruppen skal:

- Definere området
- Beskrive kunnskaps- og kompetansebehovet
- Beskrive aktuelle forskningsproblemstillinger
- Peke på områder der det behov for å bygge opp kompetanse i Norge, eventuelt spesielle rekrutteringsbehov
- Peke på områder som er særlig aktuelle for internasjonalt samarbeid
- Peke på temaer og skissere problemstillinger som gjør det ønskelig og nødvendig med et samarbeid mellom forskjellige områder i Forskningsrådet, særlig Miljø og utvikling (MU), Kultur og samfunn (KS) og Industri og energi (IE)

- Foreslå hvordan programmet kan samarbeide med forskningsmiljøene for å oppnå et større utbytte av Forskningsrådets ulike tilskudsformer.

Planleggingsgruppen rapporterer til Områdestyret gjennom Områdedirektør. Utkast til programplan skal sendes på en rask høring til sentrale fagmiljøer før den ferdigstilles av planleggingsgruppen.

 Norges forskningsråd

Stensberggata 26
P.b. 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo

ISBN 82-12 01888-1